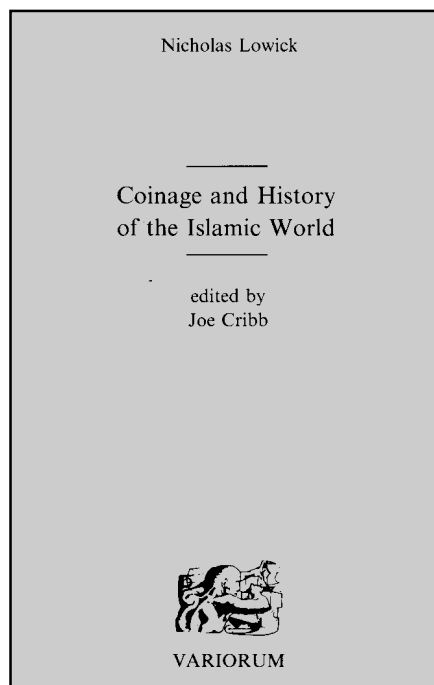

مجموعه ای از درهم های سلاجقه روم*

○ نیکلاس لویک
○ ترجمه: سعید رضایی

اشاره:

سلجوقیان روم (آناتولی) شعبه ای مهم از دولت سلجوقیان است که حتی پس از انقراض دولت سلجوقیان بزرگ نیز دوام کرد.

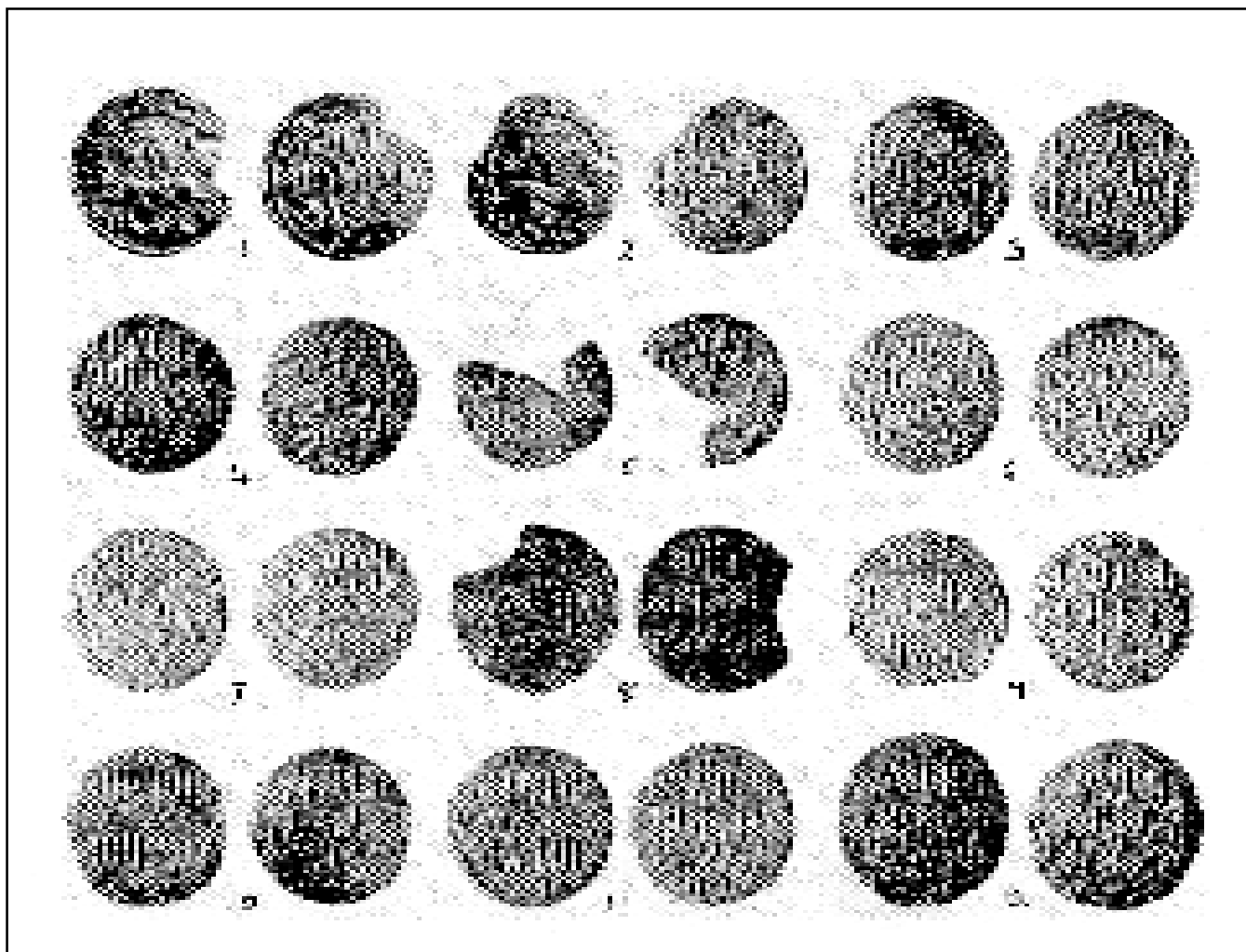
دولت سلجوقیان بزرگ در اوج عظمت خویش از آسیای میانه تا مدیترانه را در تصرف داشت و سپس به شعباتی چون سلجوقیان عراق، خراسان، کرمان، شام، روم و نیز دولت های اتابکان تقسیم شد. بدین جهت تاریخ هریک از شعب سلاجقه به مثابه تاریخی محلی قابل ارزیابی است. در تاریخ ایران بعد از اسلام دولت سلجوقیان روم به نحوی باشکوه تمدن و فرهنگ ایرانی را در آسیای صغیر نمایندگی کرده است.

ضرابخانه ها بستگی داشته است. بخشی از درهم های معرفی شده، در این مجموعه از یک فروشنده در آنکارا به دست آمده، اما نمی تواند به صورت یک مجموعه کامل در نظر گرفته شود. در این مجموعه ۹۵ عدد سکه و همچنین سکه هایی که به تدریج از بین نرفته و در نتیجه فرسودگی بلورین شده اند، قرار دارند. وجود قطعات پراکنده، حاکی از مجموعه ای بزرگتر بوده که احتمالاً قسمتی از آن از بین رفته است.

واقعیت این است که این سکه ها بسیار قدیمی هستند و این معنی را می رساند که این مجموعه زمانی که در زیر خاک بوده، سهواً و به صورت غیر عمدی در جریان خاکبرداری آسیب دیده است. نهایتاً این مجموعه

درهم های نقره مربوط به سلاجقه روم یا آسیای صغیر، از مهم ترین سکه های اسلامی قرون وسطی به شمار می روند. بخش زیادی از این درهم ها در مجموعه های عمومی غرب یافت می شوند. اما هنوز و به نحو شگفت آوری، این مجموعه سکه های سلجوقی تاکنون منتشر نشده اند. هر چند تردیدهای اندکی وجود دارد که چنین مجموعه هایی به صورت آشکار در ترکیه ارائه شده باشند. متأسفانه باید گفت عمده اطلاعات مربوط به چنین مجموعه هایی، به تدریج و اندک اندک گردآوری می شوند.

چنین مجموعه و ترکیبی از پول یک ناحیه در مقطع زمانی خاص، دوره انتشار سکه ها و حوادث سیاسی و تجاری در رابطه با ضرب سکه، به عملکرد

فهرست و مشخصات سکه‌های این مجموعه به شرح زیر است:

شماره سکه	سال	ضرابخانه	سلطنت
۴	۶۵۸	کیکاوس دوم، دومین قونیه (۶۵۵-۸/۱۲۵۷-۶۰)	
۱	۶۵۸	قلیچ ارسلان چهارم قونیه (۶۵۵-۶۳/۱۲۵۷-۶۵)	
۲	۶۶۰	قونیه	
۱	۶۶۳	قونیه	
۱	۶۵۹	سیواس	
۳	۶۶۰	سیواس	
۳	۶۶۰	Luluah	
۲	۶۶۱	Luluah	شعبان
۱	۶۶۱	Luluah	شوال
۲	۶۶۱	Luluah	
۲	؟	Luluah	
۲	۶۶۲	قوموش بازار	
۱	۶۶۳	قوموش بازار	
۱	۶۶۴	قوموش بازار	
۱	۶۶۴	رجب بازار	
۱	۶۶۴	بازار	
۱	۶۵۸	ساروس	
۲	۶۵۹	ساروس	
۲	۶۶۰	ساروس	
۳	۶۶۱	قیصریه	
۱	۶۵۹	؟	
۱	۶۶۰	؟	
۷	؟	؟	

شماره سکه	سال	ضرابخانه	سلطنت
۲	۶۳۹	کیخسرو دوم قونیه	
۱	۶۴۰	قونیه (۶۳۴-۴۴/۱۲۳۷-۴۶)	
۱	۶۴۲	قونیه	
۲	؟	قونیه	
۲	۶۳۸	سیواس	
۴	؟	سیواس	
۱	؟	؟	
۹	۶۴۶	کیکاوس دوم، اولین قونیه (۶۴۴-۶/۱۲۴۶-۸)	
۳	۶۴۸	کیکاوس دوم قونیه	
۳	۶۵۰	قلیچ ارسلان چهارم قونیه	
۲	۶۵۲	وکیباد دوم قونیه	
۱	۶۵۳	قونیه (۶۴۷-۵۵/۱۲۴۹-۵۷)	
۲	۶۵۴	قونیه	
۱	۶۵۵	قونیه	
۲	۶۵۶	قونیه	
۲	۶۵۷	قونیه	
۱	۶۵۵	احتمالاً قونیه	
۵	۶۴۷ یا ۶۴۹	سیواس	
۲	۶۵۴	سیواس	

تا مدت‌ها بعد پیدا نشد.

این مجموعه یک گستره ۲۶ ساله (۱۲۴۰-۱۲۶۵/۶۳۸-۶۶۴) را در برمی‌گیرد که بخش عمده آن از طریق منابع دیگر^۱ به صورت غیرمستقیم انعکاس دهنده مواردی است که ما از سکه‌های این دوره می‌دانیم. از زمان به قدرت رسیدن کیخسرو دوم تا سلطنت قلیچ ارسلان چهارم، تنها حاکم بلامنازع قونیه (یا قونیا) و سیواس، ضرابخانه‌ها تنها سکه‌های نقره ضرب می‌کردند^۲ قونیه - همانطور که از یک شهر بزرگ انتظار می‌رود - سودآوری بیشتری نسبت به سیواس داشت. افزایش بدیهی و آشکار تولید قونیه در سال ۶۴۶ قابل ذکر است، که مدرک و گواه موکد و مضاعفی است برای آن در مجموعه موزه بریتانیا که حدود هفت نمونه و قطعه از این ضرابخانه و تاریخ آنها را در برمی‌گیرد. یک نمونه از این سکه‌ها، سکه قونیه است به تاریخ ۶۵۷ (شماره ۴ روی لوحه) که به نام سه سلطان مشترک ضرب شده است و در نوع خود فوق‌العاده کم‌نظیر است.^۳

این سکه حداقل یک ضرابخانه را که زمانی طولانی فعالیت داشته است نشان می‌دهد و آمدن و رفتن این سه پادشاه را به تصویر می‌کشد.

سکه (شماره ۵ روی لوحه) یک طرح غیرعادی دارد و روی سکه با یک خط افقی تقسیم شده و نام ضربخانه روی آن دیده نمی‌شود، اما سبک خط و به ویژه فرم و شکل تاریخ‌گذاری آن به قونیه اشاره می‌کند. با روی کار آمدن قلیچ ارسلان چهارم، تلقی و برداشت ما از تشکیلات ضربخانه تغییر می‌یابد. تعدادی از سکه‌ها گویای این تغییرات هستند. در سیواس و قونیه میزان تولید به سرعت کاهش یافت و این دو شهر تحت تأثیر ضربخانه‌های جدید در قاموش بازار، ساروس و لؤلؤته Lu'Lu'ah قرار گرفتند. دگرگونی و تحولات ناگهانی در ضربخانه می‌تواند احتمالاً با چارچوب و چگونگی حکومت در بخش‌هایی از قلمرو سلجوقی پس از ۱۲۵۷ م / ۶۵۵ هـ توضیح داده شود.

هنگامی که بر سر تقسیم قدرت بین کیکاوس دوم و قلیچ ارسلان چهارم توافقی صورت گرفت، کیکاوس نیمه غربی قلمرو پادشاهی و قلیچ ارسلان نیمه شرقی سرزمین را به خود اختصاص داد، اما در سال ۶۵۸/۱۲۶۰ کیکاوس توسط مغول‌ها بیرون رانده شد و بدین ترتیب قلیچ ارسلان به تنهایی بر حکومت باقی ماند.

با این حال، ظاهراً فضای سیاسی متزلزل نشد و ضربخانه به خوبی تمرکز یافت. اما سکه‌های فراوانی نیز از مناطق دور دست حمل و نقل می‌شد. تحت حکومت حکمرانان سلجوقی تعدادی از ضربخانه‌ها، تا زمان مسعود دوم که بیش از یک دوجین سکه به صورت پراکنده در تمامی بخش‌های مرکزی و شرق آناتولی می‌بینیم، توسعه پیدا کردند.

جالب توجه این که جدیدترین تاریخ این مجموعه به سال ۶۶۴ می‌باشد که جدیدترین تاریخ ضرب سکه قلیچ ارسلان چهارم نیز هست و در این میان سکه‌های جانشین وی، کیخسرو دوم دیده نمی‌شود؛ اگرچه بعداً سکه‌هایی پیش از تاریخ ۶۶۳ به نام او ضرب شد.^۴ بدین ترتیب این امکان فراهم شد که رابطه احتمالی بین به قدرت رسیدن یک شاه جدید و گنجینه کردن یک مجموعه مورد بررسی قرار گیرد.

چنین حلقه ارتباطی به طور مثال می‌تواند اختراع ضرب سکه را به نام کیخسرو سوم که با درهم‌های کم‌بهای همراه است، نشان بدهد. وزن مخصوص و آزمایش‌های انجام شده بر روی تعدادی از درهم‌های

نگهداری شده در موزه بریتانیا در اواخر حکومت قلیچ ارسلان چهارم و اوایل حکومت کیخسرو سوم، تغییری را در عیار نشان می‌دهد.

مقدار نقره، گرچه متغیر و متفاوت بود، عمدتاً با ۸۹٪ بیشتر در قونیه و سیواس و کمتر از ۸۰٪ را در ارسنجان نشان می‌دهد. با این وجود، پس از مرگ قلیچ ارسلان چهارم، انتشار نقره خالص از رونق افتاد و ارزش خود را از دست داد و تنها در قلمرو خود رواج یافت.

در اینجا لازم است چگونگی تغییر حکومت را یادآور شویم. در سال ۶۶۳/۱۲۶۵ قلیچ ارسلان به فرمان وزیر قدرتمند، سلیمان پروانه زندانی گردید و سپس به قتل رسید. پس از مرگ قلیچ ارسلان، سلیمان پروانه تلاش کرد که پسر کوچک قلیچ ارسلان را به صورت دست‌نشانده بر تخت شاهی بنشاند.^۵ بعد از این کودتا، وزیر هم‌چنین کوشش کرد در بخش‌هایی و یا در تمامی قلمرو حکومتی ضرب سکه‌های پادشاهان قبلی را رواج بدهد، و این امر شاید به این دلیل بود که انتشار سکه به نام قلیچ ارسلان چهارم اثر نامطلوبی از او به شمار می‌آمد و یا شاید هم احساس کرد که خزانه باید مجدداً پر شود. هرچند دلیل اساسی و عمده چنین کاری نمی‌توانست به صورت غیرطبیعی ناشی از عدم اطمینان عمومی باشد، که در نتیجه آن تعدادی از سکه‌ها در زیر زمین پنهان شدند. براساس مدارک اندک موجود نباید بیش از اندازه در این مکان سکه ساخته شده باشد. ما تنها می‌توانیم امیدوار باشیم که کشف مجموعه‌های معتبرتر بتواند به این سؤال ما پاسخ دهد.

به هرحال بخشی از این اظهارات و تفاسیر در مورد تاریخ سکه‌های سلجوقی می‌تواند برای یک مجموعه دار مفید باشد. تا حدود ۶۴۰/۱۲۴۲ تاریخ سکه‌ها عمدتاً یا به صورت خط کوفی یا خط شکسته بوده است.^۶ پس از آن علامات‌ها جانشین حروف شدند و در نتیجه فرم‌هایی شبیه حروف یا خطوط دیوانی عثمانی یا نمادهایی پذیرفته شد که هنوز هم توسط بعضی از فروشندگان شرقی در حسابداری کاربرد دارد. این فرم‌ها کاملاً مطابق با قواعد حروف نبودند و می‌توان گفت بیشترین و بهترین اطلاعات از مطالعه دقیق بر روی سکه به دست می‌آید. خواهید دید که بین ۴ و ۴۰ و ۷۰ و ۷، هم‌چنین ۹۰ و ۹ تفاوتی قایل نشده‌اند، اما در مورد ۵، از یک حرف و یک علامت استفاده شده است.

حروف خلاصه شده، به صورت توافقی استفاده می‌شد و هرگز به صورت یک فرم و شکل عادی به صورت یک قاعده معمولی کاربرد نداشت. آشکار است که هیچ نوع سیاست اداری در نوشتن تاریخ آنها وجود نداشته و سکه ساز از فرم‌هایی که برای او شناخته شده‌تر بوده‌اند استفاده می‌کرد.

در پایان از صاحب مجموعه، آقای ن. جی، رودز در انتشار این مجموعه سپاسگزارم.

پی‌نوشت‌ها:

* نوشتار حاضر ترجمه مقاله‌ای است از مجموعه مقالات نیکلاس لویک با عنوان «سکه و تاریخ جهان اسلام» که با مشخصات زیر در سال ۱۹۹۰ به چاپ رسیده است. مقاله حاضر بخشی از بخش مربوط به بررسی سکه‌های ترکیه در دوره میانه و سلسله‌های دیگر خاورمیانه است. Nicholas Lowick: Coinage and History of the Islamic World, edited by Joe Cribb, Great Britain, Varioram, ۱۹۹۰.

۱. کاتالوگ‌های اصلی عبارتند از:

O اس. لین پول: کاتالوگ سکه‌های شرقی در موزه بریتانیا، مجلدات چهارم (۱۸۷۷) و نهم (۱۸۸۹). S. Lane-Poole.

O تقویم مسکوکات سلجوقی (۱۳۰۹/۱۸۹۲). Ismail Ghalib
O کاتالوگ مسکوکات قدیمی اسلامی (کاتالوگ سکه‌ها در موزه سلطنتی عثمانی)، بخش چهارم، (۱۳۲۱/۱۹۰۴). Ahmad Tevhid.

۲. به هرحال تعدادی ضربخانه در طی دوره حکومت مشترک وجود داشته‌اند. ما درهم‌هایی داریم از قیصریه به تاریخ ۶۵۲ و ۶۵۴ (یا ۶۵۱) (Ghalib) ص ۶۹، شماره ۱۰۳ و Tevhid، ص ۵-۶۶۴، شماره‌های ۷۱-۵۶۹) و Malatyah به تاریخ ۶۵۵ (Ghalib) ص ۶۷، شماره ۱۰۲ و Tevhid ص ۲۶۶، شماره ۵۷۵).

تاریخ ۶۵۱ توسط Tevhid روی سکه‌های لؤلؤته Lu'Lu'ah خوانده شد (ص ۲۶۵، شماره‌های ۴-۵۷۲) که احتمالاً با ۶۵۶ اشتباه شده است.

۳. هم‌چنین ملاحظه کنید Tevhid، ص ۲۶۴، شماره‌های ۸-۵۶۷.

۴. لین پول، جلد ۹، ص ۲۹۲، شماره ۲۶۴۷ (درهم ارسنجان).

Tevhid ص ۳۱۳، شماره ۶۷۵ (درهم لؤلؤته Lu'Lu'ah).

۵. بنگرید به: مدخل معین‌الدین سلیمان پروانه در دایرةالمعارف اسلام.

۶. تنها استثنا که من می‌شناسم، درهم‌هایی هستند که در قونیه در سال‌های ۶۲۳ و ۶۲۴ ضرب شده‌اند که تاریخ‌های آنها به رمز است.